

ФІЛОСОФСЬКІ ПРОБЛЕМИ КОМПЕНСАЦІЙНОГО ПРАВОСУДДЯ У ТРАКТУВАННІ ДЖАННИ ТОМПСОН

В. ТИТОВ

*доктор філософських наук,
професор кафедри логіки
(Національний університет
«Юридична академія України
імені Ярослава Мудрого»)*

У філософсько-правовій літературі США широко обговорюється питання про можливість будь-яких компенсацій нащадкам чорних рабів за понесені їхнім предкам утиски [1]. Це питання породжує більш широку проблематику компенсаційного правосуддя, що виходить далеко за межі відшкодування збитків, нанесених афроамериканцям. Подібні питання виникали і в Європі у зв'язку з компенсаціями євреям, що постраждали від голокосту; громадянам СРСР та інших країн, примусово вивезеним до Німеччини під час війни; в'язням гітлерівських концтаборів, а також реабілітованим жертвам політичних репресій сталінського режиму. У наші дні в Чехії порушується питання про компенсації представникам інтелігенції, позбавленим можливості працювати за фахом після 1968 р. Вимоги компенсацій від Росії за «радянську окупацію» час від часу лунають з країн Прибалтики. Не виключено, що полеміка навколо визнання геноцидом винищення вірмен турками під час Першої світової війни та голодомору в Україні загрожує підготовкою до відкриття схожої компенсаційної перспективи для Туреччини та Росії.

Міжнародним авторитетом у галузі компенсаційного правосуддя користується австралійська дослідниця Джанна Томпсон (*Janna Thompson*) завдяки її книзі «Беручи відповідальність за минуле» 2002 р. [2]. Розвитком і своєрідним резюме її поглядів є стаття «Моральне значення історії: роздуми про підхід Артура до компенсаційного правосуддя», вміщена в осінньому 2009 р. випуску «Бюлетеня Американської філософської асоціації» [3]. Приводом для цієї статті стала видана в 2007 р. книга американського вченого Дж. Артура «Раса, рівність і тягар історії» [4].

Не вдаючись у деталі її полеміки з Дж. Артуром, відтворю тільки ключові положення аргументації Дж. Томпсон, які можуть послугувати відправною моделлю для розробки зовсім інших змістовних сюжетів компенсаційного правосуддя.

Отже, яким чином, на думку Дж. Томпсон, можливе компенсаційне правосуддя у випадках рабства і расового утиску?

Перша пропозиція полягає в тому, щоб повернутися до ідеї реституції втраченої заробітної плати або до компенсації, яка мала б бути виплаченою звільненим рабам. Дж. Томпсон вважає, що реституція не залежить ні від вини тих, хто повинен її здійснити, ні від визнання жертвами тих, кому вона призначена. Реституцію повинні здійснити ті, хто має гроші або майно, якими вони не мають права володіти, у відношенні спадкоємців законних володарів. Однак на практиці реституція проблематична, навіть якщо відповідне рішення буде прийнято. Її можливості обмежені, оскільки вона буде обов'язковою лише в разі доведеності несправедливого привласнення майна. Крім того, реституція для рабства та інших давніх несправедливостей залежить від невизначено довгого зберігання прав успадкування через покоління. Багатьма це уявлення про права спадкування буде сприйнято як невинуватне [5].

Друге положення. Якщо ми дійсно вважаємо, що мертвим можна принести користь, тоді має сенс припускати, що ми можемо надати їм компенсацію [6]. Звичайно, ми не можемо надати компенсацію безпосередньо, але вона може принести користь тим, про кого вони за припущенням воліли б подбати. Навіть якщо ми маємо сумніви щодо їх турботи про нащадків, розумно припустити, що ми маємо інші зобов'язання, зокрема зобов'язання пам'ятати про їхні страждання або відновити їх імена і принести вибачення. Тут виникають проблеми — багато хто знаходить неправдоподібним, що мертвим можна принести якусь користь, або що у них є якісь вимоги, нарешті, чому сучасні громадяни взагалі зобов'язані робити компенсацію.

Третя пропозиція полягає в тому, щоб рухатися в комунітарному (*communitarian*) напрямі і стверджувати, що відповідальність компенсації за рабство виникає на підставі ідентичності індивідуумів з їх нацією, їх державою або їх предками. Національна ідентичність, згідно з Д. Міллером, є історичною ідентичністю, яка передбачає готовність членів суспільства цінувати і підтримувати культурну традицію, беручи на себе відповідальність за минуле [7]. Тому сучасний уряд повинен принести вибачення спадкоємцям жертв від імені тих, хто є спадкоємцями «кривдників» цих жертв.

Виникає запитання, чому слід принести вибачення тим, по відношенню до кого не була допущена несправедливість. Але право на вибачення або компенсацію могло б також бути зрозумілим як комунітарне право, а не як право тільки індивідуумів. Раби у США були, як правило, чорношкірими (хоча в XVII–XVIII ст. були й білі раби із злочинців або так званих «боргових слуг» (*indentured servants*)). Так що про компенсації можна було б думати лише стосовно певної расової групи. Рабство у США передбачало поневолення родин, а не тільки індивідуумів. Діти чорних рабів були також рабами (на відміну від дітей злочинців або боргових слуг). Більше того, расове гноблення існувало і після громадянської війни. Отже, належну компенсацію або вибачення з повною підставою слід принести сучасним представникам родин, які були ображені рабством та іншими утисками.

Багато людей в Америці поділяють цю думку і відчувають каяття в тому, що було зроблено їх предками. Однак є переважна більшість білих людей, які

не мають цього почуття відповідальності за рабство і расове гноблення минулого — як тому, що вони не ототожнюють себе з їх нацією, так і тому, що їхня історична ідентичність обмежена періодом прибуття у США їх власних предків набагато пізніше громадянської війни. Багато ж білих розцінюють дії своїх предків згідно зі стандартами їх часу як справедливі. Таким чином, комунітарні ідентичності можуть бути різними і дуже вибірковими у визначенні моральних і політичних зобов'язань.

Четверта пропозиція полягає в тому, щоб прийняти серйозно концепцію колективної історичної відповідальності, поширеної на наступні покоління. В її основі лежить ідея соціального контракту. Е. Партрідж (*E. Partridge*) у зв'язку з цим говорить про обов'язки щодо мертвих, що випливають із одержуваного від попередніх поколінь соціального контракту. Живі мають інтерес в їх заповітах, контрактах і обіцянках, які слід поважати і виконувати після їх смерті наступним поколінням [8]. Ця ідея покликана пояснити, чому сучасні громадяни мають зобов'язання робити компенсацію за несправедливість, зроблену їхніми попередниками. Оскільки розумно припустити, що ця компенсація знаходиться в інтересах членів суспільства, вони погодяться на контракт, який допускає компенсацію несправедливості, зробленої їх попередниками.

Дж. Томпсон вважає, що ця ідея контракту все ж неправдоподібна. Багато членів суспільства, ймовірно, не мають жодного бажання брати на себе подібні зобов'язання. Ми не знаємо, якої компенсації могли побажати люди, щодо яких була допущена несправедливість. Неясно, що саме розуміли сторони контракту під тим, що належить до зобов'язань різних поколінь. Крім того, все ж незрозуміло, чому люди повинні дотримувати обіцянки, зроблені нині мертвою людиною, або поважати їхні інтереси, які вони мали на увазі у своїх обіцянках за життя.

Якщо є причини думати, що людина має моральне право висувати якісь вимоги до своїх спадкоємців, то ці спадкоємці повинні їх виконувати. Для визнання цього ми не потребуємо посилення на соціальний контракт. Досить вважати себе учасником моральної практики, яка вимагає виконувати подібні вимоги. У зв'язку з цим Дж. Фейнберг пише: «Якщо обіцянки покійного полягали в тому, щоб стати не маючими законної сили після їх смерті, не могло б бути ніякої віри в обіцянки щодо посмертних розпоряджень; ніхто не турбувався б про заповіти або поліси страхування життя» [9]. Громадяни мають моральну підставу брати участь у практиці, що вимагає від них визнання несправедливості минулого і компенсації або вибачень для живих нащадків її жертв.

Інший аспект міркування полягає в тому, чому і як громадяни однієї держави, які мають бути пов'язані з інтересами і зобов'язаннями різних поколінь, повинні нести відповідальність перед громадянами інших держав, що також належать до інтересів і зобов'язань вже цілком інших поколінь. Такі громади і держави повинні поважати один одного, і ця повага містить розуміння проблем відповідальності, що належать до їх різних поколінь. Такі громади мають погодитися на відновлення і продовження відносин поваги, які з'єднують покоління. Більше того, як вважає Дж. Томпсон, кожне покоління має прийняти на себе моральну відповідальність за колишні покоління, і робити компенсацію за їхні колишні неповажні дії проти громадян інших держав. При цьому якщо одне

покоління робить несправедливість і не в змозі зробити компенсацію, тоді зобов'язання має перейти до його наступників.

Застосовуючи цю лінію аргументації до випадку рабства і несправедливості щодо чорних американців, ми повинні прийняти уявлення, що держава має їх компенсувати. Навряд чи можливо обчислити грошову міру подібної компенсації. Більш реалістичним є пропозиція Дж. Артура здійснити спеціальні цільові програми для соціальної підтримки чорношкірих родин, зокрема полегшення їм доступу до якісної освіти для подолання їх бідності. Крім того, уряд повинен принести вибачення, разом із відповідним почуттям каяття і рівністю правосуддя для нащадків рабів. У цьому Дж. Томпсон з ним повністю солідарна, зрозумівши, що звернення до вимоги компенсації може не тільки посилити гідність нащадків чорних рабів, а й консолідувати націю за допомогою гарантій історичного правосуддя.

Природно екстраполювати ці пропозиції і на практику пострадянських країн, щонайменше стосовно нащадків «розкуркулених» під час колективізації, жертв штучного голоду 1930-х років і політичних репресій сталінського режиму. Можливо, вирішувати подібні проблеми на пострадянському просторі колись доведеться. Як конкретно це робити — завдання політиків і юристів.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. *Browne R. S.* The Economic Basis for Reparations to Black Americans // Review of Black Political Economy. — 1993. — Vol. 21. — P. 99–110; *Robinson R.* The Debt: What America Owes to Blacks. — New York, 1999; *Boxill B.* A Lockean Argument for Black Reparations // The Journal of Ethics. — 2003. — Vol 7. — P. 63–91; *Darby D.* Reparations and Racial Inequality // Philosophy Compass. — 2010. — Vol. 5–1. — P. 55–66. Всі наступні посилання цитуються за статтею Дж. Томпсон «The Moral Significance of History».
2. *Thompson J.* Taking Responsibility for the Past. — Cambridge, 2002.
3. *Thompson J.* The Moral Significance of History: Reflections on Arthur's Approach to Compensatory Justice // APA Newsletters. — 2009. — Vol. 9. — № 1. — P. 75–88.
4. *Arthur J.* Race, Equality, and the Burdens of History. — Cambridge; New York, 2007.
5. *Waldron J.* Superseding Historic Injustice // Ethics. — 1992. — Vol. 103 (1). — P. 6; *Haslett D.* Is Inheritance Justified? // Philosophy and Public Affairs. — 1986. — Vol. 15 (2). — P. 164.
6. *Feinberg J.* «Death and Posthumous Harm» // Harm to Others The Moral Limits of the Criminal Law. — Vol. 1. — Oxford; New York, 1984. — Ch. 2, Sec. 3.
7. *Miller D.* National Responsibility and Global Justice. — Oxford; London, 2007. — P. 120–121.
8. *Partridge E.* Posthumous Interests and Posthumous Respect // Ethics 1981. — Vol. 81. — P. 261.
9. *Feinberg J.* The Rights of Animals and Unborn Generations // Philosophy and Environmental Crisis / ed. by W. T. Blackstone. — Athens, 1974. — P. 58.

Титов В. Д. Філософські проблеми компенсаційного правосуддя у трактуванні Джанни Томпсон

Анотація. Хоча у статті обговорюється підхід австралійського автора Джанни Томпсон до компенсаційного правосуддя для нащадків афро-американських рабів, проблема видається близькою і для ситуації в пострадянських країнах.

Ключові слова: компенсаційне правосуддя, відповідальність перед минулим, компенсації для нащадків афроамериканських рабів, Джанна Томпсон, тягар історії.

Титов В. Д. Философские проблемы компенсационного правосудия в трактовке Джанны Томпсон

Аннотация. Хотя в статье обсуждается подход австралийского автора Джанны Томпсон к компенсационному правосудию для потомков афроамериканских рабов, проблема представляется близкой и для ситуации в постсоветских странах.

Ключевые слова: компенсационное правосудие, ответственность перед прошлым, компенсации для потомков афроамериканских рабов, Джанна Томпсон, бремя истории.

Tytov V. Philosophical Problems of Compensatory Justice in Janna Thompson's Interpretation

Summary. Though this talk deals with the approach of Australian author Janna Thompson to compensatory Justice for descendents of Afro-American slaves, the problem seems close to Post-Soviet Countries situation as well.

Key words: compensatory justice, responsibility for the past, reparations to Afro-Americans, Janna Thompson, the burdens of history.